

שבט גד – ייחודו וייעודו

עניינם של שבטי ישראל זכה להיות נדון בבית מדרשנו, בית מדרשה של ישיבת הכותל, פעמים הרבה. זכורות לטוב אותן שיחות בלילות חג החנוכה, שעה שהנרות דולקים, בענייניהם של שבטי ישורון, שבהן נשזרו חוטי שני שעליהם נחרזו שמותיהם של השבטים, נסיבות הולדתם, ברכות יעקב ומשה, נחלות השבטים ותולדותיהם של צאצאיהם – ממשיכי דרכם של שנים עשר בני יעקב – תוך נסיון לעמוד על מכנה משותף לכל אלה, שעניינו, ייחודו של כל אחד מן השבטים ובעקבותיו גם ייעודו של אותו שבט בבניינה של כנסת ישראל.

הריני מוסר בזה מודעה, כי הדברים שיובאו להלן, בענייניו של שבט גד, אף הם באים מכוחן ומכוח כוחן של אותן שיחות, ותקוותי היא שמכיוון שאין בית מדרש בלא חידוש יהיו דברים אלה בבחינת "פנים חדשות" במידה זו או אחרת.

עניינים הקשורים בגד בן יעקב ובבני שבטו – ממשיכי דרכו – מפורשים בכמה וכמה מקורות במקרא, ומורחבים במסורות חז"ל השונות ובדברי הפרשנים והחוקרים. מתוך עיון בפרשיות אלה עולה ייחודם של גד וצאצאיו, וממילא גם ייעודם מראשיתה של כנסת ישראל ועד אחרית הימים".

הולדת גד ושמו

על הולדתו של גד נאמר במקרא: "ותרא לאה כי עמדה מלדת ותקח את זלפה שפחתה, ותתן אותה ליעקב לאשה. ותלד זלפה שפחת לאה ליעקב בן ותאמר לאה בגד (בא גד – קרי) ותקרא את שמו גד"¹. במדרש עסקו בדרשת השם גד ואמרו: "אתא גדא דביתא; אתא גדא דעלמא"² וכפירוש רש"י לפסוק זה: "בא מזל טוב".

1. בראשית ל, ט"א

2. בראשית רבה, פרשה עא.

במקורות חז"ל מצינו גם כיוון נוסף למדרש השם "גד". כיוון זה נתנסח ע"י הרב הירש בדברים הבאים: "גד – משורש גדד – חיתוך חד ומהיר... כן מציין גם גד גורל הבא בחתף"³.

שני מסלולי פרשנות אלה, יש להם למעשה מכנה משותף רחב למדי. כך מצינו בדברי החוקרים⁴: "מוצאים אנו את המילה גד כשם עצם". כללי בערבית ובארמית וסורית בהוראת גורל, מזל טוב. כנראה הוא משורש גדד שפירושו חתך, גזר, כרת". אסמכתא לדבריהם מוצאים החוקרים במה שנאמר בישיבה: "העורכים לגד שולחן"⁵ – ושם הכוונה לאל הגורל אשר זה כינויו, וכן בעובדה שגם אצל היוונים נקראה אלילת הגורל בשם משורש שמשמעו חלק. זהו אכן עניינו של הגורל – גזירה הקובעת וחותכת את חלקו ומזלו של כל אחד.

על פי הוראות אלה של השם גד ניתן להבין מדרשים נוספים העוסקים בנסיבות הולדתו של גד, ובהופעתו המפתיעה והחטופה לעולם: "ותלד זלפה – בכולם כתיב "ותהר" וכאן "ותלד"; אלא – בחורה היתה ולא ניכרת בעיבורה"⁶. השלמה לאותו מדרש מצויה במדרש אחר, אשר זו לשונו: "בגד – בגד. הלבישה לאה בגד שלה לזלפה ובגדה ביעקב שסבור היה שהיא לאה ונתעברה, כי לא רצה יעקב בה, ובגדה בו בבגד שלה וציוותה לכסות לה הבטן לא תרגיש רחל עד שילדה. ויבוא אליה יעקב – ולא נכתב בה הריון"⁷.

כך – לאור פרשנות השם "גד" משורש גדד, שעניינו חיתוך – ניתן להבין גם את דברי רש"י: "ומדרש אגדה שנולד מהול"⁸. וכך אכן פרש בעל "שפתי חכמים": "וגד הוא לשון חיתוך, כלומר שמילתו היה נחתך"⁹.

3. פירוש הרב הירש לבראשית ל, יא. מקורות קדומים המכוונים לכך ראה בהערות תורה שלמה למדרשים על פסוק זה. וע"ע בערוך, עי "גד".
4. אנצ' מקראית, כרך ב, עמ' 430.
5. ישעיהו סה, יא.
6. בראשית רבה, פרשה ע"א; תורה שלמה, בראשית ל, אות כט.
7. תורה שלמה, שם, אות לד.
8. פירושו לבראשית ל, יא. המדרש שהוא המקור לדברי רש"י הובא בתורה שלמה, שם, אות לג.
9. מכאן להשערת בעל משך חכמה: "ייתכן כי נולדו (גד ואשר) מהריון אחד, וגד נגמר צורתו לשבעה חדשים (כמספר גד) ולכן קראה שמו גד מלשון גודו אילנא שנקצץ מאחוריו". וע"ע בהערות תורה שלמה, אות לד, מה שהביא בשם ספר חסידים.
9. שפתי חכמים, בראשית ל, יא

ברכות יעקב ומשה לגד

נסיבות אלה, הקשורות לעצם לידתו של גד, והמביאות את הוריו לקרוא לו בשם שניתן לו, יש להן משמעות פנימית רבה לתולדותיו של בעל השם¹⁰ לאור זאת ניתן להבין את העובדה שגם ברכותיו של יעקב נאמרות לא אחת מתוך זיקה לשמו של המתברך: "יהודה – אתה יודוך אחיך"¹¹, המזכיר לנו – את "הפעם אודה את ה'", שנאמר בהולדתו¹²; כך "דן ידן עמו"¹, ועוד ועוד¹¹.

שרשור זה מן השם לברכה מופיע אצל גד בצורה כפולה ומכופלת: "גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב"¹¹.

המדרשים חוזרים ומדגישים את השימוש בתכונת החיתוך בה מברך יעקב: "זה שבטו של גד – כשהיה אחד מהם יוצא למלחמה היו נוצחין והיו הורגין מפרק הראש עם הזרוע"¹⁶. ובתרגום רס"ג: "כל מחנה אשר יחנה עליהם הוא יכרות את עקביו"¹⁷. גם הרב הירש פרש תוך דמיון לפירושו בעת מתן שמו של גד: "גדד – לחתוך חתך בדבר, ולהכנס בו לפתע. גדוד – פלוגת צבא הפולשת לפתע לגבול זר, כביכול נכנסת בו כטריז"¹⁸.

ברכת משה לגד אף היא קשורה בטבורה לזו של יעקב, עד שרבנו בחיי קובע: "ומשה רבינו ע"ה פירש כתוב הזה"¹⁹, וכוונתו שמשה כביכול אך מפרש את דבריו של יעקב²⁰. את דברי משה: "ולגד אמר ברוך מרחיב גד,

10. על סוגיית השמות ועל השפעת השם על תולדות בעליו ראה הרב ח.י. הדרי, "איש כברכותו", כתלנו ח (תשל"ז), עמ' 9 ואילך; ובמאמרי "נפתליו של נפתלי", שמעתין 89 – 88 (שבט ניסן תשמ"ז), עמ' 10 ואילך.

11. בראשית מט, ח.

12. בראשית כט, לה. עו"ע ברכות ז, ע"א.

13. בראשית מט, טז.

14. גם "זבולון לחוף ימים ישכון" (שם, מט, יג) בנוי על פי עקרון ה, שהרי זבול הוא משכן. בנפתלי אמר: "הנותן אמרי שפרי" (שם, שם, כא) וחז"ל דרשו את השם נפתלי מלשון "נופת ליי" (ראה תורה שלמה, בראשית מט, אות רפח) המקביל ל"אמרי שפרי", ואכמ"ל בכך.

15. בראשית מט, יט.

16. תורה שלמה, בראשית מט, אות רנו.

17. מובא בהערות לתורה שלמה, שם, אות רנה.

18. בפירושו לבראשית מט, יט וראה פירושו לבראשית ל, יא.

19. בפירושו לבראשית מט, יט.

20. הרמב"ן עמד אף הוא על זיקה מיוחדת בין ברכות יעקב לאלה של משה המתקיימת אצל גד, אם כי לא נקט בלשון כה מפורשת כרבנו בחיי

כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד²¹, פרש רש"י: "הרוגיהם היו ניכרים – חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת"²². – שוב, עניינו של החיתוך.

★ ★ ★

ברכות אלה שניתנו לגד, שעניינן בעיקר בגבורה פיסית ובכוח צבאי, נמסרות לו מתוך ש"כל הסמוכים לספר צריכים להיות גיבורים"²³ – דהיינו, מתוך עמידה על הצרכים הצבאיים של שבט זה, הבאים לידי ביטוי בתולדות השבט הרצופות מלחמות – עם עמון ומואב בדרום, עם בני קדם הגריאים ושאר שבטי נוד במזרח, ועם ארמים בצפון²⁴.

משה ואליהו ושבט גד

חלקה השני של ברכת משה לשבט גד עניינו שונה לחלוטין. דברי משה: "וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון"²⁵ נדרשו כמכוונים לכך שהמחוקק, משה, נקבר במקום בלתי ידוע בתחומי נחלתו של גד²⁶. כך נתפרשה גם הסיפא: "ויתא ראשי עם, צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל"²⁷ כמכוונת כלפי משה רבנו²⁸.

נתיב מיוחד זה, היינו – קבורת משה בנחלת גד, באופן מסתורי, שהרי "ולא ידע איש את קבורתו"²⁹, איננו מקרי³⁰, ואיננו מנותק ממהותו של גד, שנעשה אכסניא לקבורת משה. מהותו של גד היא **החיתוך**, ואף קבורת משה בנחלתו קשורה לחיתוך זה בעבותות: משה רבנו שאינו נכנס לארץ נקטע מפעל חייו ונחתך, ומפעל זה מצפה כל העת להשלמתו. מכוחו של גד

21. דברים לג, כ.

22. מקורו של רש"י כנראה בתרגום יונתן על אתר. וע"ע בפירוש דעת זקנים מבעלי התוספות לפסוק זה.

23. ספרי דברים, פיסקא שנה; רש"י, דברים לג, כ.

24. אנצ' עברית, כרך י, עמ' 261.

25. דברים לג, כא.

26. ספרי דברים, פיסקא שנה; סוטה יג ע"ב; ילקוט שמעוני רמז תתקסא, רש"י על אתר.

27. דברים לג, כא.

28. ספרי, שם; רש"י, שם. וע"ע בעל הטורים, שם, מה שציין על דרך הרמז.

29. דברים לד, ו, ושם ברש"י על "ויקבור אותו".

30. ראה אגרות הראיה, חלק ב, עמ' קמט: "מה שהאדם נקבר במקום מסוים... הכל הוא בהשגחה מיוחדת ע"י ה'".

מצפה משה שגם החצוי, גם מה שאינו שלם נכון לעכשיו, יזכה בעתיד להשלמה.

ואמנם, מפעלו של משה אינו נקטע, שכן יש מי שמשלימו: "הגאולה נמשכת היא והולכת גאולת מצרים וגאולת העתיד השלמה היא פעולה אחת שאינה פוסקת... משה ואליהו גואלים הם לגאולה אחת. המתחיל וזגומר, הפותח והחותם, הם יחד ממלאים את החטיבה"³¹. מתוך פעולה משותפת זו של משה ואליהו באים דברי הקב"ה אל משה: "לעתיד לבוא, כשאביא להט את אליהו הנביא, שניכם באים כאחתי"³².

נקודות פגישה מרובות ושפע של קווי דמיון יש בין משה לאליהו³³. אך לא רק בנתונים רוחניים נזדהו השניים, אלא אף לפונדקים גאוגרפיים שונים נזדמנו שניהם כאחד: כך לגבי הר חורב³⁴, וכך לגבי אותה "מערה שעמד בה משה ואליהו"³⁵. אנו אין ענייננו בכאן, אלא בעניינים הקשורים לשבט גד, ואף כך לא נמצאו חסרים.

מהמקום בו מסיים משה את שליחותו ונעלם באורח מסתורי – מנחלוגד – משם מופיע בחטף ובחתף, ממש כמו בעל המקום (גד) גם אליהו: "ויאמר אליהו הנביא מתושבי גלעד אל אחאב: "חי ה'... אם יהיה השנים

31. אורות, ישראל ותחייתו, פק כח. וראה בציוני המקורות שם בענין קעו, ושם פרק כט. עו"ע אורות הקודש, חלק ג. עמי שס' שסא. על סמך אזכורם של משה ואליהו זה בסמוך לזה במלאכי ג. כבי"ט ראה גם ז. יעבץ, תולדות ישראל, חלק ג. עמי 128.

32. דברים רבה, סוף פרשה ג.

33. בפסיקתא "ויקח אליהו" יש מערכה גדולה של השוואות בין שני האישים, וכן בילקוט שמעוני למלכים א, יז. וראה עוד: תורה שלמה, שמות לב, אות קכו; י. בכרך, יונה בן אמיתי ואליהו. עמי 83 ואיך, הרב חג. הדרי, "פתחיו של אליהו", בתוך בשעריך – בטאון המועצה הדתית ירושלים 9 (שבט תשל"ב). הערות 20, 71. ח. מוסקוביץ, "באש ובמים" עלון שבות, גילון 86, תשמ"א. עמי 37 ואילך.

מהלך נוסף של זהות בין גד, משה ואליהו יש בבאר משה לאדמו"ר מאו"רוב. ראה שם, בראשית, עמ' תרסו ועמ' תתמה, ושם, דברים, עמ' תתשס ותתשסא; וע"ע דובר צדק, עמי 102. אצל משה: שמות ג. א. יש יז, ג. דברים ד, י, שם, שם, טו: שם, כח, סט. ועוד. אצל אליהו: מלכים א, יט, ח.

35. מגילה יט ע"ב. וע"ע פסחים נד ע"א על בריאתה בערב שבת בין השמשות, ופרי צדיק, בראשית, עמי 61, 60.

האלה טל ומטר כי אם לפי דבריי³⁶; ואילו בכל הקשור להסתלקותו של אליהו העלה אחד הפרשנים הראשונים את הסברא כי "אולי היה הלכו (של אליהו) במקום אשר נאסף שם משה רבינו"³⁷.

★ ★ ★

השתייכותו של אליהו לשבט גד אינה מפורשת בכתוב. במקרא מופיע אליהו רק כאחד מ"תושבי גלעד"³⁸. למרות זאת נעשו בקרב חז"ל נסיונות לזיהוי שבטו של אליהו, מטעמים טכניים-ענייניים, אך ודאי גם מטעמים תוכניים-פנימיים.

כבר במדרשים על לידתו של גד מרמזים חכמי המדרש לזיקה של אליהו אל שבט זה. במדרש אחד נאמר: "ותאמר לאה בגד – בא מי שעתיד לגדוד משתיתן של אומות העולם – ומנו? אליהו"³⁹. ובמדרש אחר: "משבט גד עתיד.

לצאת אליהו הנביא – המגיד "בשורות טובות לישראל"⁴⁰. כיוון זה נמשך גם במדרשים שנסמכו לפסוקים שעניינם הברכות של שבט גד: "והוא יגוד עקב: כלומר, שהגואל הבא בעקב הוא מגד – זה שהוא בא בעקב. הנה אנוכי שולח לכם את אליה הנביא – שהוא משבט גד"⁴¹.

במהלך בו אנו נתונים מסתברת מאד השתייכותו של אליהו לשבט גד, שהרי עניינו ומהותו של גדל בחיתוך ובהעדר השלמות ואילו עניינו של אליהו בהבאת החלקי והחתוך לכלל השלמה ושלמות⁴².

36. מלכים א' יז, א. על הופעה חטופה זו ראה בכרך (לעיל, הערה 33), עמ' 106 ואילך.

37. רד"ק בפירושו למלכים ב', א' שם פורס מערכת נוספת של קשרים בין האישים.

באנצ' מקראית, כרך א, עמ' 341 מיוחסת לחוקרים ההשערה כי אליהו נעלם בתחומי הר נבו. גם שם תולים השערה זו במערכת הקשרים העניפה הקיימת בין משה לאליהו.

38. ייתכן שמטרת הכתוב בכך היא ליצור לו תדמית של אישיות כלל-ישראלית להבדיל מדמות המשתייכת למסגרת שבטית או לכל מסגרת מצמצמת אחרת. השווה: דעת מקרא, יהושע, עמ' ד, הערה 9: "ונראה שלא נזכר בספר ייחוסו השבטי (של יהושע) כדי להדגיש ששימש לא כראש שבט כי אם כראש העם כולו". ועו"ע במאמרי הנ"ל בהערה 10, עמ' 17, ושם בהערה 58.

39. בראשית רבה, פרשה עא; תורה שלמה, בראשית כט, אות לא.

40. תורה שלמה, שם, אות לג.

41. תורה שלמה, בראשית מט, אות רס, וע' שם בהערות.

42. אמנם, השתייכותו השבטית של אליהו לשבט גד איננה כה פשוטה. בנקודה זו מצינו במדרש (בראשית רבה, פרשה עא) מחלוקת תנאים: "אליהו – משל מיז'ר' אלעזר אומר: משל בנימין. דכתיב: "ויערשיה ואליה... בני בנימין" (דברי הימים א, ח); ר' הנוראי אומר: משל גד היה. הדא

מקומו של גד במסעי המדבר

במתח בין חוסר השלמות של ההווה לבין השלמות העתידית, המסתמן באלהו, המשלים את משה בנחלת גד, נתונות גם תולדותיו של שבט גד.

הוא דכתיב: "ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד" (ויקרא כ"ג, ט"ז).
מהצגת המחלוקת באופן זה משמע שיש כאן נסיון לזיהוי אמיתי-ריאלי, על סמך נתונים גאוגרפיים, אתניים ואחרים ולא לזיהוי דרשני בלבד. כך התייחס למחלוקת זו הרד"ק אשר כתב: "ואנחנו לא ידענו האמת" (בפירושו למלכים א' יז, א). וראה עוד א. מרגליות, אליהו הנביא בספרות ישראל, עמ' 19 – 12.

ממבט ראשון נראית בפשטות המסקנה כי מסתבר לשייך את אליהו לשבט גד ולא לשבט בנימין, וזאת על שום מקום מושבו בגלעד – שהוא בתחום נחלתו של שבט גד. המדרש עצמו מקשה על העמדה שהציג ר' אליעזר, בהציגו את התמיהה: "מה מקיים ר' אליעזר קרא דר' נהוראי" (בראשית רבה, שם).

המדרש הנ"ל מיישב קושיה זו באורח דרשני. חוקרי המקרא מיישבים על פי מחקריהם באופן משכנע למדי גם את הדעה שעל אף שמקום מושבו של אליהו בגלעד אין זה מוציא את האפשרות שמקורו בשבט בנימין.

חן נסוך על המערכה אשר מטרתה לבסס תפיסה זו, נביא אותה כאן בראשי פרקים:
ע.צ. מלמד במאמרו "בנימין וגלעד", אשר נדפס בתרביץ שנה ה (תרצ"ד), עמ' 125 – 121, מעלה השערה בנוגע לקשרי נישואין שהיו בין בני בנימין לשבט מנשה עוד בשבת ישראל במצרים. כך, ברשימות היוחסין שבדברי הימים א מצינו שם (שם, טו): "ומכיר לקח אשה לחפים ולשפים ושם אחותו מעכה". הרד"ק על אתר מפרש: "ומכיר לקח אשה שהיתה אחות לחפים ולשפים" (המוזכרים שם בפסוק יב בין בני בנימין). וראה עוד: ב"צ לוריא, "מרד שבע בן בכרי", בית מקרא יג, תשכ"ב, עמוד 67 על קירבות משפחה נוספות בשושלות של שבטים אלה. קשרי נישואין אלה הוסיפו והתפתחו ולא היו אך ורק בין בני בנימין לבני מנשה אלא בין בני בנימין לתושבי הגלעד בכללותם (ראה אנצ' עברית, כרך י, עמ' 261), ויש בהם כדי לבאר פרשיות מקראיות מרובות: הוא הטעם בגללו לא השתתפו אנשי יבש גלעד במלחמת שבטי ישראל נגד בנימין (שופטים כא), ואחר כך נשאו בני בנימין ארבע מאות נשים מיבש גלעד שגרמו לקירבה נוספת, שאול – משבט בנימין – מציל את אנשי יבש גלעד (שמואל א, יא; דעת מקרא, שם, עמ' ק, הערה 12); אנשי יבש גלעד מביאים לקבורה את גופות שאול ויהונתן (שמואל א לא, יא.יג.) ובמיוחד לרשי לברי הימים א י, יב: "גם קרוביהם היו – כשהרגו ישראל את יושבי גבעה במעשה פילגש בגבעה נתנו אנשי יבש בנותיהם לבנימין". וראה גם דעת מקרא, שמואל א, עמ' שח, הערה 13); אבנר בן נר ממליך את איש בושת במחניים שבגלעד (שמואל ב ב, ח) ומפיבושת בן יהונתן נמצא כל-דבר, שאף הוא מקום באיזור זה (שמואל ב ט, ד ודעת מקרא, עמ' תא, על זיהוי המקום). קשר מיוחד זה עשוי להסביר גם את בריחתו של שבע בן בכרי לאבל בית מעכה (שמואל ב, כ. ושם בדעת מקרא, עמ' תצד: "אפשר שבית מעכה הוא על שם מעכה נבנית בנימין שנישאה למכיר, אבי גלעד". וראה גם שיחות במקרא (רשות

בסדר המסעות והדגלים של בני ישראל במדבר עסקו כבר ראשונים. לענינו כתב הרמב"ן: "שכל הדגלים נתייחסו לבכורות חוץ מדגל יהודה שהיה במקום גד"¹¹. גד מפנה את המקום שהיה בעצם מיועד לו ליהודה, אשר כוחו וכוח מלכותו מתגלים כבר בהווה, ואילו גד עצמו מצטרף אל המחנה שכל עניינו על שם העתיד, הוא המחנה של בני לאה, וכך הוא מוצא עצמו לציידם ובחברתם של ראובן ושמעון¹¹.

שבט גד לא מעמיד שופט

היותו של מחנה זה נתון כשפניו לעתיד, שתרומתו להווה אינה בולטת, עולה גם מתקופה נוספת בתולדות ישראל – תקופת השופטים: על תקופה זו שנינו בגמרא: "אין לך כל שבט ושבט שלא העמיד שופט"¹⁵. הסברה של התופעה על פיה עומדים שופטים שונים מן השבטים השונים הוא שהממשלה – מצד התגלות כוח המיוחד והמעלה שיש בו: "דבכל שבט יש מעלה מיוחדת שכאשר היא מתגלית באיזה נפש פרטית מאותו שבט, הוא מתנשא בו על עם ה'¹⁶. מסיבה זו, מכיוון שהמחנה עליו נמנים ראובן, שמעון וגד כל כוחו על שם העתיד בלבד, בעוד בהווה טרם נפוצו מעיינותיו חוצה, ניתן להבין את דברי רש"י אשר במנותו את השופטים

השידור; ב. צביאלי, עורך), נביאים ראשונים, עמ' 177). לעניין הקשר בין בני בנימין לשבט מנשה ולשבטי הגלעד ראה גם ח.ה. בן ששון, תולדות עם ישראל בימי קדם, עמ' 69, ושם בעמ' 82: דעת מקרא, עובדיה, עמ' יג, הערה 57; שיחות במקרא הני"ל, עמ' 120 ואילך.

יש מי שבאר על פי זה גם את ייחוסו של אליהו לשבט בנימין באומרו "מטעם זה מייחסת המסורת את אליהו הנביא, המכונה גם התשבי-הגלעדי, לשבט בנימין" (ב"צ לוריא, "ביבש גלעד במלוך דוד", בית מקרא סז (תמוז-אלול תשל"ו), בעמ' 532).

גם בצדדים הפנימיים ניתן לבאר את השתייכותו של אליהו לשבט בנימין. הן לאלהו והן לבנימין מיוחסת אריכות ימים מופלגת, שניהם נכנסים חיים לגן עדן ולא שולטת בהם רימה ותולעה ועוד (ראה שבת נה ע"ב; בבא בתרא יז ע"א; אור זרוע לצדיק, עמ' 21).

ר' צדוק הכהן העיר על הקוטביות שבייחוס אליהו או לגד או לבנימין, שהרי גד לא נחל כלל בארץ ישראל אלא רק בעבר הירדן ואילו בנימין הוא "שורש קדושת ארץ ישראל" (ראה פרי צדיק, שמות, עמ' 32).

43. אמונה ובטחון, פרק כה (מהד' שעוועל, עמ' תמה). כוון זה הובא גם בתורה שלמה, בראשית ל, אות לד בשם ספר חסידים.

44. במדבר ב, י"טז.

45. סוכה כז ע"ב.

46. ר' צדוק הכהן, תקנת השבין, עמ' 55.

שהעמיד כל שבט ראה לנכון לומר: "ומראובן, שמעון, גד... לא מצאתי מפורש"¹⁷.

★ ★ ★

נחלת שבט גד – עבר הירדן המזרחי ומעמדו

נחלתם של בני שבט גד אף היא עומדת בסימן חוסר השלמות שבהווה, תוך עמידה עם הפנים לעתיד, בציפייה להשתלמות ולשלמות. כך נתבאר העניין בזהרה: "לולא שהיה גד מבני השפחות היתה השעה עומדת לו להשתלם יותר מכל השבטים... משום שהשעה עמדה לו תחילה בשלמות ואחר כך נסתלקה השלמות ממנו... על כן לא זכה בארץ הקדושה, אלא בעבר הירדן היתה נחלתו"¹⁸.

לאחר מלחמת ישראל במדין אנו שומעים: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום מקנה, ויבואו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה... הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא ולעבדיך מקנה... יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחווה, אל תעבירו את הירדן"¹⁹. על כך מעיר הרמב"ן: "בכל הפרשה הזו יקדים בני גד כי הם נתנו העצה הזאת, והם היו המדברים תחילה"⁵⁰.

לחז"ל ולבאים בעקבותיהם יש טענות וטרוניות כלפי בקשה זו של בני גד ובני ראובן⁵¹, אך ביסודם של דברים ניתן להבין את פנייתם זו של בני שבטים אלה מתוך הכרתם את ייעודם ואת תפקידם המיוחד:

עבר הירדן המזרחי – מעמדו ההלכתי וקדושתו פחותים מאלה של ארץ ישראל שבעברו המערבי של הירדן⁵². מכיוונים שונים נדונה פרשיה הלכתית זו, שעל אף שאין לה נפקויות מעשיות לגבי מצוות התלויות בארץ,

47 סויה, שם וראה גם מאמרי "על הזיקה בין תשעה באב לחג הפסח", כתלנו יג (תש"ז), בעמ' 463 – 466

48 זהרה, חלק א, דף רמד ע"ב על פי תרגום הסולם, וראו: פרי צדיק, שמות, עמ' 32.

49 במדבר לב, א"ד

50 וראה שם בהערות שעוועל שציין לפסוק כה: "ויאמרו בני גד ובני ראובן" וציין עוד לבמדבר ובה פרשה ג' ולרד"ל שם, אות כו. למעשה כך פרשו גם ר' בחיי, ראב"ע, השלי"ה, סוף פרשת וזאת הברכה, והנצי"ב

51 ראה למשל: במדבר רבה, שם, ג'ינה במקרא, פרשת מטות, מכתב מאלהו, חלק ב, עמ' 261-254; חכמה ומוסר, עמ' תכא; שפת אמת, בעיקר בשנים תרל"א, תרל"ח, ועוד *

52 וראה אנצ' תלמודית, ערך: ארץ ישראל, עמ' רה; הרב ישראל, ארץ חמדה, עמ' מא, צד"צה; הגו"מ טיקווינסקי, ארץ ישראל, עמ' לג, פז, ועוד.

חוץ מן הביכורים "שאינן מביאים ממנו (מעבר הירדן) ביכורים, שאינן ארץ זבת חלב ודבש"⁵³, הרי שיש מעלות רוחניות הקיימות בארץ ישראל ואינן קיימות בעבר הירדן, כגון מעלת הקבורה בארץ ישראל, אוירא דארץ ישראל המחכים, והנבואה השורה דווקא בארץ ישראל, וכיוצא באלה דברים⁵⁴.

בניסוחים שונים נתנסח מעמדו של עבר הירדן. הספרי הגדיר את עבר הירדן כטרקלין לפני הקיתון שהוא ארץ ישראל⁵⁵. בעל שם משמאל הלך מן הכיוון ההפוך – היינו מארץ ישראל חוצה, ואמר: "ארץ ישראל יש בה נמי עניין תוספת והיא התפשטות הקדושה להלן מתחום ארץ ישראל... יש תוספת במקום ויש לומר שזהו עניין עבר הירדן... ועל כן נתפשטה לו [ליעקב] הקדושה בעבר הירדן ועל כן בגלעד באו לקראתו מלאכי ארץ ישראל"⁵⁶.

קו מחשבה זה המשיכו הרב קוק בשמועותיו, ומדבריו ניתן לעמוד גם על עבודתו הרוחנית המיוחדת של שבט גד בנחלתו, ועל המתח בין המצב בהווה לבין המצב בעתיד, הכרוך בכך. וכך אמר הרב קוק בהקשר זה: "עתידה ארץ ישראל להיות ככל העולם כולו"⁵⁷... וישראל – אף שהלכו בגלות חלה עליהם קדושת ארץ ישראל, שהרי "והתפללו אליך דרך ארצם"⁵⁸. כוח זה המקשר ומשפיע על הגולה ממעלתה של ארץ ישראל בא על ידי עבר הירדן, המתבר את קדושת ארץ ישראל עם חוץ לארץ על ידי כוח הביניים הזה בין הארץ לבין ארץ העמים"⁵⁹.

53. ביכורים. פרק א. משנה י.

54. תשב"ץ, חלק ג, סי' קצח, ר. למעשה יש מקורות קדומים יותר שמהם עולה נקודה זו. כך מצינו במדבר רבה ז, ח: "ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן – ארץ כנען כשרה לבית שכינה... ואין עבר הירדן כשר לבית שכינה" (וראה ילקוט שמעוני, רמז תרצח; רמב"ן, במדבר כא, כא. בהערות הרב שעוועל לרמב"ן שם הביא בשם בעל כלי חמדה שאף בשעת היתר הבמות לא היתה עבר הירדן ראויה לבמה. וראה דעת מקרא, יהושע. עמ' רנ, הערה 22: "ולא מצאנו שבנו האבות מזבחות בעבר הירדן". במפענח צפונות לרב כשר (עמ' קנב' קנג) הביא בשם הרוגוצובאי שמעמדו של עבר הירדן הוא "כשל מקום שיצא מכלל חוץ לארץ, אך לכלל ארץ ישראל לא בא, בדומה לחיטים שירדו בעבים" (מנחות סט ע"ב).

55. ספרי, פרשת פנחס, פ'סקא כג.

56. שם משמאל, בראשית, עמ' שסז, וראה נאות הדשא, חלק ב, עמ' קב. והשווה: שפת אמת, דברים, עמ' 14.

57. ילקוט שמעוני, ישעיה, רמז תקב.

58. מלכים א ח, נח.

59. שמועות ראה תזריע תרפ"ט דברים דומים השמיע גם בדבריו לפרשת חוקת תרפ"ט ולפרשיות

העבודה הרוחנית המיוחדת בעבר הירדן

נמצאו גם מי שעמדו על דרך עבודתם המיוחדת של בני גד בעבר הירדן: "בני גד ובני ראובן – לחלקם בקידוש השם הוצרך מקנה רב, והם שהיו בדור הדעה ידעו ששכל המקנה שלהם אינו אלא כלים לקידוש השם שלהם, ועליהם להוציא לפועל את כל ניצוצות הקדושה שבהם, דהיינו: כל האפשרויות של קידוש השם שאפשר לעשות על ידי נכסיהם, והבינו שהמקום המוכן לזה הוא עבר הירדן, כי המקום אף הוא בחינת כליי⁶⁰. עניינו זה של עבר הירדן מאפשר גם עבודה בתחום המידות. כך שומעים בגמרא על עבר הירדן – הנקרא גם בשם כולל: הגלעד⁶¹ – שמכיוון שלא נתקדש לגמרי וחסרה לו קדושת ארץ ישראל המערבית, לכן יש בו לב רגז⁶². נמצא גם מיי⁶³ שהביא לכך ראיה מגמרא אחרת הקובעת כי "בגלעד שכיחי רוצחים"⁶⁴, כדי לנמק בכך את מספר ערי המקלט בעבר הירדן לעומת מספרן בארץ ישראל⁶⁵.

עבר הירדן כמקום שרבה בו שפיכות הדמים מצויין בתורת שכזה עוד בדברי הנביא הושע, האומר: "גלעד – קרית פועלי און עקובה מדם"⁶⁶. הושע מתכוון בדבריו בין השאר גם לעיר המקלט רמות אשר בגלעד, בנחלת גד,

מטות-מסעי תר"ץ בקו זה המשיך גם בנו, הרצי"ה קוק, בדבריו למשנה הראשונה של פרק "קנין תורה" שבאבות (ראה שם, עמ' ט, ובמקורות שם מפנים לנצי"ב במדבר לב, כב ודברים ג, יב) אשר קבע כי עבר הירדן – מעמד קדושתו הוא מעמד ביניים – בין דרגת ארץ ישראל לדרגת חוצה לארץ מעין זה מצינו גם אצל בעל תפארת שלמה, האדמו"ר מראדומסק שאמר: "נחנו נעבור חלוצים לפני ה' ואיתנו אחוזת נחלתנו מעבר לירדן – להביא עמהם השפע גם לעבר הירדן – "חוץ לארץ" (שם, עמ' 214. וראה שם, עמ' 213, ושם על אליהו מבני גד: "כל זה רומז על הגאולה העתידה").

60. מכתב מאלהו, חלק ב, עמ' 256. כעין זה גם בקומץ המנחה לר' צדוק הכהן, עמ' 17: "דהיו גם כן במדרגה להיות בכל ענייני עולם הזה לה", לכן היו בעלי מקנה כאבות". על האבות כבעלי מקנה ועל מעלתם בכך ראה גם מורה נבוכים, חלק ג, פרק נא

61. ראה דעת מקרא יהושע, עמ' קטז, הערה 81. "ומפאת גדלה וחשיבותה של ארץ הגלעד קוראים הכתובים לעתים את כל עבר הירדן המזרחי על שמה", ושם מקורות לכך.

62. נדרים כב ע"ב. ובר"נ שם.

63. קרן אורה על הגמ', נדרים שם.

64. מכות ט ע"ב.

65. וכן הוא גם בקומץ המנחה, עמ' 70. וראה רמב"ן, במדבר לה, יד: "או שיאמרו שהיה אויר ארץ גלעד מוגלת רוצחים" וראה גם חידושי אגדות למהר"ל על סנהדרין כד ע"א בעניין אופיים של תלמידי חכמים שבארץ ישראל לעומת אלה שבבבל (חידושי אגדות, חלק ג, עמ' קמג).

66. הושע ו, ח.

אשר במקום לשמש עיר מקלט שימשה מחסה לרוצחים⁶⁷. ואכן, עיון במקרא מגלה לנו כי מעשי הרג ורצח רבים מתרחשים באזור הגלעד⁶⁸. כוח הרציחה המאפיין איזור זה מסוכן הוא, אך יש גם אפשרות והזדמנות לנצלו בכיוונים חיוביים. על יסוד זה חזר ר' צדוק הכהן פעמים הרבה, וציין ששמע אותו באיזיביצא: "פירוש, כי אצלם יש הטוב שברציחה, כמו ששמעתי על "שערך כעדר העיזים שגלשו מהר גלעד", דשיער פירושו כעס ורציחה, ומהר הגלעד הוא טוב"⁶⁹.

בכיוון אחר הוסיף ר' צדוק הכהן מפי השמועה: "וקבלתי די"א ארורים שנגד השבטים כמו שאמר רש"י היינו החסרונות שבכל שבט: ארור שוכב עם כל בהמה הוא נגד גדי"⁷⁰, ושם כתב גם על אליהו המתקן את התאוות ומהפכן לטוב, ועל כך שזו תכונתו של כל השבט, וגם בבחינה זו – של היפוך התאוות לטובה – מתבטא תהליך העבודה לקראת התיקון העתידי המלא.

★ ★ ★

מפעלו של שבט גד – הסיכונים והסיכויים

עבודם זו של בני גד – סיכויים רבים עמה, אך גם סיכונים רבים היא טומנת בחובה, ולכן אפשר להבין את האזהרות המיוחדות הנשמעות מפי כל הגורמים הקשורים בקביעת יעודו ופעילותו של גד.

בעל עקדת יצחק⁷¹ עמד על כך שבני גד ובני ראובן בבקשם ממשה שיתן להם נחלתם בעבר הירדן לא מזכירים כלל את שם ה', ולעומתם – כדי להעמידם על הליקוי שבדבר – מזכיר משה ארבע פעמים את המליצה "לפני ה'", מתוך הדגשת חשיבותו של העניין, עד שבני השבטים עצמם עומדים על התוכחה ונוקטים אף הם הזכרת שם שמים בדבריהם⁷².

כיוון פרשני זה הורחב גם בנסיונות לפרש את הקריאה המיוחדת.

67. דעת מקרא, שם.

68. ראה סקירתם בדעת מקרא הושע, עמ' מט, הערה 99. וע"ע דעת מקרא, שופטים, מבוא, עמ' 40.

69. צדקת הצדיק, ס"י קנ. ושם: "שזה טעם 'הידעתם כי לנו רמות גלעד' דאחאב, שרצה לברר ע"י

מלחמה זו שרציחה שהרג נביאי ה' במשפט, כי לו רציחה דקדושה". וע"ע שם ס"י פ, רנ, דובר

צדק, עמ' 80

70. מחשבות חרוץ, עמ' 55. מקורו בדברי מי השילוח בפרשת כי תבוא: "והיינו מחמת שבכל אחד

היה חסרון נטוע בו בתולדה, לכן נאמר י"א ארורים".

71. פרשת מטות, שער חמישה ושמונים.

72. ראה גם בינה במקרא, עמ' 177; דעת מקרא, יהושע, עמ' כז, הערה 37.

"לישועתך קויתי הי" המופיעה בברכות יעקב בין ברכתו של דן לזו של גד⁷³: יש בקריאה זו אזהרה לכלל שבטי ישראל ובתוכם אזהרה מיוחדת לגד, הזוכה לגבורה צבאית, להעמיד מול כל אלה את הבטחון בה', ורמיזה לאותה פרשה של בקשת בני גד ממשה – בה נעדר בתחילה שם הי'⁷⁴. יהושע – שחילק את הארץ בפועל – אף הוא אראה צורך להזהיר את שבטי עבר הירדן באופן מיוחד, וכך בין דבריו אנו שומעים: "רק שמרו מאד לעשות את המצווה ואת התורה אשר צווה אתכם משה עבד הי"י"⁷⁵. דברים אלה, שאליבא דכולי עלמא יש בהם משום אזהרה מיוחדת, נתפרשו לו לאדמו"ר הזקן מגור, בעל אמרי אמת, כאזהרה מיוחדת בעקבות ייעודם המיוחד והמסוכן⁷⁶: "מטרת בני גד ובני ראובן היתה לעשות גם את עבר הירדן קדוש כארץ ישראל עצמה אך אמרו במדרש⁷⁷: המכניס עצמו לזירא או נוצח או ניצוח, לכן שימרו מאד".

תיכף לאחר קריאה זו של יהושע באה הקמת "המזבח הגדול למראה"⁷⁸ על ידי שבטי עבר הירדן – המעוררת חשש גדול אצל שאר השבטים שמא יש כאן מעל בה', בבנותם "מזבח מבלעדי מזבח הי' אלוקינו"⁷⁹.

כעסם זה של השבטים על כך שנבנתה במה נוספת למרות שמאז קביעת המשכן בשילה נאסרו הבמות⁸⁰, נתפרש לו לרב קוק ברובד נוסף, מעבר לממדי הארוע עצמו כפי שהוא מתואר במקרא: "והצעקה אשר היה על בני גד ובני ראובן בבנותם המזבח הכל הוא שלא להשוות אפילו קדושת מקום אחר בארץ ישראל לקדושת המקום אשר בחר הי"י"⁸¹ – ועל פי קו זה ניתן לפרש את טרונייתם גם מתוך החשש שמא סבורים שבטי עבר הירדן כי מעמדו זהה לזה של ארץ ישראל, וממילא לא יבצעו את עבודתם הרוחנית שם, בהתאם לתנאיו ולנתוניו של אותו מקום.

מי שנשלח לבירור פרשה זו ועמד בראש המשלחת הוא פנחס בן אלעזר

73. בראשית מט, יח.

74. ראה נ לייבוניץ, עיונים בספר בראשית, עמ' 397, 396 וע"ע תורה שלמה, בראשית מט, אות

נד

75. יהושע כב, ה.

76. אמרי אמת, מטות תרס"ז. וראה גם רבנו בחיי, במדבר לב, ג.

77. שמות רבה כז, ט.

78. יהושע כב, י.

79. שם, שם, יט.

80. על פי דברים יב, וראה דעת מקרא, יהושע, עמ' רו.

81. אגרות הראיה, חלק א, עמ' לד.

הכהן, וכבר למדונו חז"ל "פנחס זה אליהו"⁸². פנחס – גילוי המוקדם של אליהו – דואג לכך שהמעבר מהבשורה שמייעד משה לשבט גד עד השלמתה על ידי אליהו תיעשה על פי ה', ואז תוכשר הדרך להופעתו של אליהו, ולכך שגד-החתוך, הנתון תמיד באמצע הדרך, יזכה להגיע לשלמות של עצמו ולהביא לשלמות הכללית.

גד והשלמות הכללית

אותה השלמות הכללית נזכרת גם בדברי בעל מאור ושמש, שאף דרש לשם כך את השם גד באופן מחודש:
"איתא במסכת עדויות: אליהו בא להשוות את המחלוקת ולעשות שלום בעולם, ואיתא בספרים הקדושים שאלהו התשבי נקרא מתושבי גלעד, כי אתי מגד... וזה רמז יעקב ברוח הקודש: "גד גדוד יגודנו", פירוש: מגד יבוא אליהו, מתושבי גלעד... שיאסוף, ויעשו אגודה כולם, שיעשו שלום בין כולם, שלא יהיה מחלוקת בעולם, וזה גדוד יגודנו הוא לשון אגודה, שיעשו כולם אגודה בשלום... לזה אמר והוא יגוד עקב, פירוש: מה שיעשה אגודה זה ייהיה בסוף עקב, דהיינו בעקבות משיחא"⁸³.

ראינו, איפוא, כי שבט גד – אשר שמו משמעו חיתוך, ברכותיו עניינן בחיתוך ובהעדר שלמות, נחלתו מסמלת חוסר שלמות, מקומו במסעות המדבר מעיד על כך שטרם השתלם, וכך גם העובדה ששבט זה לא זכה שיעמוד ממנו שופט על ישראל, הוא גם המשמש אכסניא לקבורת משה רבינו, ונחלתו היא המקום בו נקטע מפעל חייו של משה; אך הוא גם מביא לעולם את אליהו – המשלים את מפעלו של משה, ומכוח עבודתו הרוחנית המיוחדת בתחומי נחלתו – מקרב את העולם כולו לכלל השלמות העתידה לבוא ואף משגר את אליהו שעתיד להיות ממחולליה של הגאולה העתידית – העתידה להביא את העולם כולו לכלל שלמות.

82 ילקוט שמעוני פנחס, פרקי דר' אליעזר, פרק מז. למקורות נוספים ראה במאמר "פתיחו של אליהו" (לעיל, הערה 33), הערה 32 ושם גם הערה 92; אנצ' תלמודית, ערך: אליהו, ציון מס: 14.

83. מאור ושמש, עמי נו. וראה אורות הראיה, עמי יט, על כך שהעולם לא יכול לבוא לשלמותו אלא על ידי אליהו על אליהו משווה המחלוקות ע"ע נצח ישראל, פרק נג.